

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

УДК 821.111.09+821.161.2.09:82.193.3

І. С. Білоконенко

ПОЕТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ СОНЕТАРІЇВ Е. СПЕНСЕРА ТА І. ФРАНКА

Білоконенко І. С. Поетичні паралелі сонетаріїв Е. Спенсера та І. Франка.

Описано поетичні паралелі в сонетах англійського поета Е. Спенсера та українського поета І. Франка (збірка «З вершин і низин»). Характеризується сприйняття митцями суспільного призначення поезії і ролі поета в літературі; цінності людського життя, взаємозалежність людини і природи, пріоритету громадянських ідеалів, людське кохання.

Ключові слова: Відродження, гуманізм, сонет, Е. Спенсер, І. Франко.

Белоконенко И. С. Поэтические параллели сонетариев Э. Спенсера и И. Франка.

Описаны поэтические параллели в сонетах английского поэта Э. Спенсера и украинского поэта И. Франко (сборник «З вершин і низин»). Характеризуется восприятие художниками слова общественного предназначения поэзии и роли поэта в литературе; ценности человеческой жизни, взаимозависимости человека и природы, приоритета гражданских идеалов, человеческой любви.

Ключевые слова: Возрождение, гуманизм, сонет, Э. Спенсер, И. Франко.

Bylokonenko I. S. The poetical similarities in the sonnets of Edmund Spenser and Ivan Franko.

The article describes poetical similarities in the sonnets of English poet Edmund Spenser and Ukrainian poet Ivan Franko (collection «Z verшин I nizin»). The author characterizes the particular virtues of reception, the social function of the poetry, the role of poets in literature, and the value of human life. She also depicts the relationship between nature and man. Furthermore she explains the priority of civil ideals and love.

Key words: Renaissance, humanism, sonnet, E. Spenser, I. Franko.

Формування в Європі національних літератур розпочинається з епохи Відродження. Високе Відродження (XV–XVI ст.) характеризується розвитком гуманістичної поезії, вищим досягненням якої в Англії періоду правління Єлизавети I стала творчість Е. Спенсера, Ф. Сідні та В. Шекспіра. Проте, якщо творчість останніх персоналій отримала гідну оцінку в численних літературознавчих описах, поетичне надбання Е. Спенсера (1552–1599 рр.) ще вивчено недостатньо і чекає на свою подальшу розвідку представниками нового підходу, які визнані «виключно прогресивними» (С. Артамонов, Т. Власова, І. Осіновський, Н. Монроз, Л. Нікіфорова, Л. Привалова, Н. Семешко, О. Склярєва, Н. Торкут, М. Шаповалова та ін.) [1; 3; 5; 6; 9; 10]. Сучасники визнавали Е. Спенсера

провідним поетом, який органічно поєднав Відродження і Середньовіччя, новаторство та традиції. Його захоплювали не просто слова, а їхня форма, «колір», ритміка. До поетичної спадщини митця входять ліричні поеми, філософські гімни і сонети, написані на зразок творів Ф. Петрарки. Особливо відомим став цикл сонетів «Amoretti» (у перекладі з італійської – «Любовні пісні»).

Літературознавчий словник визначає сонет як ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів (катрени) з перехресним римуванням і двох тривіршів (терцети) з усталеною АБАБ, АБАБ, ВВД, ЕЕД або перехресною АБАБ, АБАБ, ВДЕ, ВДЕ чи АБАБ, АБАБ, ВВД, ЕЕД схемою римування [2, с. 648–650]. Початок сонетотворення відносять до поезії французьких трубадурів, але становлення жанру пов'язують із творами поета сицилійської школи Джакомо да Лентіні. Ф. Петрарка був реформатором цього жанру, а його сонети італійською стали перлиною світової літератури. Класичний італійський сонет – це жорсткий за формою вірш, який складався з двох катренів, де рядки римуються за схемою АБАБ чи АББА, а також двох терцетів із римуванням на зразок ВДВ, ДВД чи ВДЕ, ВДЕ. У ранніх сонетах Ф. Петрарка прагнув витонченості, зовнішньої елегантності; пізніше змістив акцент у бік влучності, однозначності, зрозумілості змісту, мовної гнучкості [1, с. 9]. У своїх сонетах він оспівував кохання, патріотизм, однак найважливішим стало те, що його вірші торкалися душ людських, викликали яскраві почуття. Завдяки їм з'явилися послідовники, серед них і типова ренесансна особистість – Е. Спенсер, і численні майстри слова в національних літературах різних періодів.

В українській літературі сонет трапляється в поезії Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, Б. Грінченка, Лесі Українки, Д. Павличка, М. Рильського. Значну роль у розробці українського сонета відіграв Іван Франко, зокрема його сонети зі збірки «З вершин і низин» («Вольні сонети», «Тюремні сонети»). Відомо, що І. Франко був обізнаний із сонетаріями В. Шекспіра, А. Данте, Ф. Петрарки та Е. Спенсера. Саме цих авторів він згадує в циклі «Вольні сонети»:

*Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В форму майстерну, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали [11, с. 84].*

І. Франко не лише послуговувався сонетом як певною формою ліричного вірша, але і визнавав творчість названих сонетярів. Тож нам видається незаперечним факт їхнього впливу на українського поета. Передусім звернемося до творчого надбання Е. Спенсера, який на довгі роки залишився не досягнутим для літературознавців. Уважаємо, що на сьогодні ще не

вивчався вплив сонетів Е. Спенсера на сонетотворення І. Франка здебільшого через відсутність перекладу його віршів українською мовою.

Отже, мета нашого дослідження полягає в тому, щоб виявити й описати поетичні паралелі сонетів Е. Спенсера та сонетів зі збірки «З вершин і низин» І. Франка.

Наукові доробки останніх десятиліть характеризують Е. Спенсера перш за все як філософа, гуманіста і патріота [8; 9; 10]. Він знайомився з гуманістичною літературою свого часу, відстоював у сонетах суспільне призначення поезії і роль поета, критично переглядав стан англійської літератури, розмірковував над її оновленням і розвитком. Поет творив нові національні художні форми, поєднуючи здобутки англійської поезії з досвідом античної, спирався в поглядах на мистецтво на принципи поетики Аристотеля:

*Святі ті строки, що у своїй пустелі
Я кров'ю серця напував до дна,
Коли двом світочам – очам богині,
В них мука смертна з'явиться страшна.
Святі ті рими, підняті із дна,
Магічних вод на схилах Гелікона [12, сонет I]*.*

М. Шаповалова зазначає: «Він знаходить своєрідну віршовану форму, яка надає звучанню поеми справжньої музичності» [9, с. 246]. У побудові вірша Е. Спенсер наслідує Чосера, скориставшись його октавою, додає до неї дев'ятий рядок (римування АВАВВСС, перші вісім рядків є п'ятистопними, дев'ятий – шестистопним). Ця строфа була названа «спенсеровою», нею активно послуговувалися англійські поети у XVIII ст. Фактично, поет створює перший тип англійського сонета, наближеного до французького зразка.

Герої Е. Спенсера наділені чеснотами справедливості, цнотливості, вірності, благочестя: саме це робило їх досконалими. Поет змальовує яскраву картину Англії періоду Відродження з її героїкою, авантюризмом, розкутістю – «поверненим раєм», де правила Королева Єлизавета I:

*Солодке має присмак солі,
І скуштувавши раз – до більшого думки,
Усе життя бажаємо того ми,
Що маємо, але не зберегли [12, сонет XXVI].*

Ще однією особливістю художника є поетичне зображення природи, що в сонетах описана не просто як місце існування людини, а як важлива складова людського життя. Поступово стала стверджуватися нова психологія, в основі якої лежала цінність земного буття, земного успіху,

* Тут і далі ілюстрації сонетів подаються в перекладі автора статті.

узаємозалежності людини і природи. Автор по-новому дивиться на людину, хоч інколи й засуджує її:

*Шалений той, що волю проміння
На ґрати, хоча і золоті [12, сонет XXXVII];*

показує «прагнення до активної дії, прославляє красу і могутність радості життя» [9, с. 239]:

*Недовга пам'ять про страждання,
Коли хоч трішки щастя маєш ти [12, сонет LXIII].*

Е. Спенсера визнано також незаперечним ліриком. У любовній ліриці поет звертався не до уявної дами серця, а до своєї нареченої, пізніше дружини – Елізабет Бойл, наближуючи лірику до звичайного і реального людського кохання. У сонетах Ф. Петрарки кохана жінка змальована гордою і недосяжною, кохана Спенсера відповідає герою взаємністю, не цурається шлюбу. Тема любовної ідилії серед первісної природи була йому близькою, однак, як гуманіст і патріот, поет проголошував пріоритет громадянських ідеалів. Фактично, це стало його творчим нововведенням [6]:

*Та все ж останньою прикрасою,
В житті моїм була вона – Любов,
І душу повернувши з праху,
Над світом сяє наче новий Бог [12, сонет LXXIV].*

І. Франко розпочав свій творчий шлях у гімназійні роки, дебютувавши сонетом «Народна пісня». З часом він витворив українську модифікацію сонета, відмінну не формою, а змістовою наповненістю й реалістичністю [4; 7]. Як і Е. Спенсер, поет критично переглядає стан літератури, оновлює і розвиває її, зокрема, створює «франківський» український сонет:

*Сонети – се раби. У форми пуга
Свобідна думка в них тремтить закута...
Сонети – се пани. В них мисль від роду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду [11, с. 81].*

Митець говорить про необхідність вирвати сонети з пут форми. Хоч вони і мають гарячу думку в суворій формі, але повинні стати «живі, грізні, огромні». Для того, щоб передати внутрішню конфронтацію сонета, І. Франко поєднує їх у двох смислових протиставленнях: «Сонети – се

раби» та «*Сонети – се пани*». В останньому вірші «Вольних сонетів» визначає їхнє завдання в національних літературах інших європейських народів і вказує на завдання вітчизняного сонетярства. Він характеризує сонети ренесансної Італії й Англії як такі, що оспівують небесне чи земне кохання, німецькі – зодягнутих у лати воїнів, українські – «хліборобів». З позиції митця, це є основне завдання для розвитку української культури. Як і Е. Спенсер, І. Франко в «Тюремних сонетах» витлумачує будову сонета. Поет має на це право, адже його теоретизування підтверджується практикою віршування. Структура франківського сонета відповідає кращим зразкам європейської поезики, була наближеною до французького римування (як і в Е. Спенсера).

Безперечно, віршування сонетярів, які є далекими в часі, не може бути надто схожим. Водночас в обох митців художня виразність звукової організації сонетів і їхня композиція є результатом творчої перемоги живої «свобідної думки» над «*формою майстерною*», але суворою.

Створений І. Франком ліричний герой також є героєм справедливості, благочестя, чеснот. Франковий час акцентує увагу на інших життєвих колізіях, проте вічні проблеми життя і смерті, моралі і бездуховності, радості і печалі, спокою і турбот, любові й ненависті, правди і кривди, свободи й неволі, щастя й горя сприймалися в ХІХ ст. так само, як і в ХVІ. Та надзвичайно багато уваги І. Франко приділяв темі праці, яка в сонетах звучить так:

*Лиш праця ржу зотре, що груди з'їдає...
Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить* [11, с. 83].

Поет вважає, що саме праця здатна створити гідну і справедливу людську душу, яка житиме, «*щоб жито жать*».

Як і Е. Спенсер, І. Франко розмірковує над цінністю людського буття, земного успіху. Для нього творчість, творче натхнення, «*думка, правда і добро*» – це блага людини, які підносять її від буденного життя та захищають:

*Не бійтесь! Не людськості ядро
Та буря зломить, а суху лушпину, –
Ядро ж живеє розростетьсь без впину* [11, с. 83].

У сонетах Е. Спенсера оспівувалася героїка часу, коли відданість королеві, гуманізм і патріотизм були пріоритетом громадянської позиції. Зазначимо, що і час І. Франка також визначався безперечним зв'язком із політичними аспектами життєдіяльності суспільства, а громадянська

позиція ліричного героя визначається наполегливою боротьбою в ім'я ствердження життя, здійснення високих людських ідеалів.

Сонети І. Франка передбачають і любовну тематику. Ліричний герой усвідомлює величне значення кохання, що змінює і людину, і світ навколо неї:

*І говорила перша: «Я любов,
Життя людського сонце невечернє.
Як соняшник за сонцем, так за мнов
Най раз на все твоє ся серце зверне [11, с. 87].*

Але поет чітко визначає і розмежовує існування «любові людей» і «любові до чоловіка». Думаємо, що митець визнавав складність відповіді на питання: чи можна любити людство так, як одну людину? Тому герой І. Франка вражає своєю відкритістю, правдою, спробою розібратися в собі:

*То ж хорони, дитя, сей дар мій свято!
Любов л ю д е й, мов хліб той до засіка,
Громадь і степенуй в любов до ч о л о в і к а! [11, с. 87].*

Український поет не змальовував любовної ідилії серед первісної природи, як Е. Спенсер, але психологічна вмотивованість любові, насолода душевною повнотою від цього почуття мають точки дотику в сонетах.

Сонети, які ще в Італії XIII ст. змогли поєднати в собі божественне та людське і тому побудовані на протиставленні, не створюють конфлікт почуттів, а сприяють компромісу. Дослідники говорять про двоїсту природу сонетного жанру на рівні форми і на рівні композиції. Поєднати в поетичній формі цю двоїстість намагалися ще до Ф. Петрарки, але ці спроби зводилися лише до нарікань на сонетні «кайдани». Е. Спенсер вийшов із поетичних обмежень сонетів в англійській літературі, власне, відкрив дорогу У. Шекспіру. Не нарікає на «тісноту» сонетів і І. Франко, а формує нові його аспекти. Без Франка-сонетяра неможливим був би повноцінний розвиток цього жанру в українській літературі. Адже лише геніальні поети могли розгадати «ребус поезії» – сонет, і, вдало скориставшись його формою, присвятити розв'язанню певної проблеми людського життя, яка врешті-решт «спливає в гармонію любові».

Література

1. Артамонов С. Д. Література епохи Возрождения / С. Д. Артамонов. – М. : Наука, 1994. – 275 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – С. 648–650.
3. Осиновский И. Н. Гуманизм и Реформация в Англии первой трети XVI века / И. Н. Осиновский // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Л. : Наука, 1981. – С. 218–226.
4. Павличко Д. В. Сонети Івана Франка / Д. В. Павличко // Над глибинами : Літературно-критичні статті і виступи. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 17–27.

5. Привалова Л. П. Актуальные аспекты изучения английского романа Позднего Возрождения. / Л. П. Привалова. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1996. – 112 с.
6. Семешко Н. М. Деякі аспекти алюзії в сонетах Е. Спенсера [Електронний ресурс] / Н. М. Семешко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../2008_14/article/47.pdf.
7. Ткачук М. Новаторство «вольних» сонетів І. Франка / М. Ткачук // Дивослово. – 2006. – № 5. – С.41–45.
8. Торкут Н. Специфіка англійського гуманізму (до постановки проблеми) [Електронний ресурс] / Н. М. Торкут // Ренесансні студії. – 2002. – Вип. 8. – С. 59–75. – Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.63/>.
9. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : «Світ», 1993. – С. 225–270.
10. Шаповалова М. С. Література доби Відродження: Англія / М. С. Шаповалова // Історія зарубіжної літератури : Середні віки та Відродження. – Львів : Вища школа, 1982. – 440 с.
11. Франко І. Твори : у 2-х томах / Іван Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т.1 : Поезія. – 1981. – С. 81–90.
12. Spenser Edmund. «Amoretti» [Електронний ресурс] / E Spenser. – Режим доступу: <http://theotherpages.org/poems/spenser1.html>.